Ioan LOBIUC

Iaşi

AU PUTUT "CREA" INFLUENŢELE O NOUĂ LIMBĂ EST-ROMANICĂ ("MOLDOVENEASCĂ")?

1. Se pare că de o "limbă moldovenească" ca idiom est-romanic din cuprinsul Moldovei (în vechile ei hotare istorice, deci nu numai din Basarabia), distinct de şi chiar opus celei "valahe" (munteneşti) şi altor "limbi romanice de răsărit" a început să vorbească M. V. Serghievski, ale cărui anchete din Transnistria (1925—1930) şi lucrări (ultima, din 1945) au fost republicate în volumul **Moldavo-slavjanskie etjudy** (Moscova, 1959). Declarînd Ardealul drept "leagăn al popoarelor dacoromane", el vedea în moldoveni (urmaşi ai "valului banato-ardelenesco-bucovinean" — din teoria lui A. Philippide — ce a populat Bucovina, iar din aceasta, şi Moldova şi Basarabia), încă de la începuturile istoriei lor, un "popor distinct faţă de alţi conaţionali dacoromani, în primul rînd, faţă de valahi" (p. 39): "În acest proces de formare definitivă ca neam distinct a strămoşilor romanicilor moldoveni rolul esenţial l-a jucat contactul cu un nou element slav, cel estic, deja aşezat în Moldova", căci "participarea slavilor de est la formarea poporului moldovenesc reprezintă cheia pentru explicarea căilor deosebite de evoluţie" a acestuia (p. 42). Văzînd în inovaţiile fonetice din sec. XIV—XVII o "divergenţă totală" (p. 83) a nordului dacoromân (numit de el "regiune de limbă moldovenească": grup de dialecte ce sînt vorbite în Transilvania de Nord şi în Moldova) faţă de cea muntenească (care grupează graiurile din sudul Ardealului şi din Valahia), nordul părîndu-i-se mai inovator decît sudul, autorul conchidea: "Odată cu crearea Moldovei, limba moldovenească, din starea de dialect teritorial al zonei lingvistice dacoromane, devine limbă a unui stat independent, intrînd, în această perioadă, în contact cu lumea lingvistică est-slavă, de la care preia noi elemente ce vor determina *separarea ei definitivă de celelalte dialecte dacoromane*, care nu cunosc *deloc* aceste elemente est-slave (subl. ns. — I. L.)" (p. 194.). Invocînd, în mai fiecare studiu din volumul citat, asemenea influenţe est-slave (şi polone), însă aproape exclusiv din lexic, Serghievski vedea în ele factorul decisiv prin care "s-a încheiat formarea limbii moldoveneşti ca instrument vorbit şi, în parte, scris de comunicare pentru populaţia statului moldovenesc şi doar faptul că la baza limbii scrise din Moldova în sec. al XVII-lea a fost pusă norma grafică şi, probabil, şi ortoepică cristalizată la finele secolului al XVI-lea în Transilvania de Sud şi în Valahia a fost cauza pentru care aceste trăsături ale limbii moldoveneşti vii au rămas în afara limbii literare, pătrunzînd în foarte mică măsură în ea" (din sec. XVII-lea, însă, scriitorii moldoveni au folosit pe larg lexicul limbii moldoveneşti vorbite, în mare diferit de cel valah, dar în parte şi generalizat în limba literară românească) (p. 83—84). Reţinem, deocamdată, că, în viziunea autorului, baza teritorială a

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

"limbii moldoveneşti" este una maximal largă, reprezentată de întregul masiv dialectal nord-ardelenesc-moldovenesc, opus celui sud-ardelenesc-bănăţeano-muntenesc (preluîndu-se, aici, delimitarea lor, făcută pe bază de texte scrise din sec. al XVI-lea, de către Al. Rosetti) (p. 140-1).

Odată cu "demolarea", în 1950, a aşa-numitei noi teorii a limbii a lui N. Ja. Marr şi cu "edificarea" "naţiunii moldoveneşti" (de astă dată, nu doar din RSSAM de după 1924, ci din noua RSSM), teritoriul de "limbă moldovenească" se va restrînge doar la cel de la est de Prut. Decisivă pentru constituirea unei "lingvistici moldoveneşti" va fi apariţia culegerii (colective) **Voprosy moldavskogo jazykoznanija** (Moscova, 1953), care relansează şi amplifică rezultatele şi, mai ales, concluziile lui M. V. Serghievski. Dintre semnatarii volumului, doar V. F. Şişmariov mai vorbea de *două ramuri dialectale ale dacoromânei* (căci, chiar dacă un dialect teritorial poate deveni "limbă a naţiunii", prin aceasta el nu va căpăta încă un fond lexical principal *aparte*, şi nici structură gramaticală *aparte*, p. 98), deşi admitea şi el că "substratul etnic în Bucovina şi Moldova îl reprezentau slavii de est, cum probează datele toponimiei" (p. 104), susţinînd că pentru crearea "limbii naţionale" a RSMM "limba română era neavenită şi politic, şi lingvistic" din cauza împrumuturilor străine din limbi romanice şi neromanice, care "şi în româna de peste hotare (de la vest de Prut — I. L.) murdăreau limba, conferindu-i un caracter abuziv de pestriţ şi afectîndu-i fizionomia neaoşă" (p. 116). Toţi ceilalţi autori vor pleda pentru acceptarea unei "limbi moldoveneşti", "dovezile" fiind, în principiu, aceleaşi ca la M.V.Serghievski, adică influenţele slave de est, între care ponderea cea mai mare (nu doar ca "greutate specifică", ci şi ca... vechime) era atribuită celei ruseşti (cf. B. A. Serebrennikov: există "dialecte ale limbii române — dacoromân, aromân, macedoromân (?!), meglenoromân şi istroromân" şi "dialecte ale limbii moldoveneşti", p. 44; ultima "a fost, cîndva, unul din dialectele limbii dacoromane-bază. În urma unor condiţii istorice aparte, el s-a constituit în *limba moldovenească naţională autonomă. Existenţa* ***izolată*** *de română, influenţa diverselor limbi slave şi în primul rînd a celei ruseşti* i-au conferit un colorit specific de netăgăduit (subl. ns. — I. L.)", (p. 47). Chiar R. A. Budagov, subliniind că între limbile înrudite şi neînrudite aflate în interferenţă limba moldovenească ocupă o poziţie aparte, ea fiind "clar romanică prin structură gramaticală şi vocabular fundamental", menţiona că "deja din cele mai vechi timpuri (ea a fost) supusă unei foarte puternice influenţe din partea limbii ruse" şi că această înrîurire n-a slăbit, ci a îmbogăţit şi consolidat "limba moldovenească", (p. 127—129). În opinia lui R. G. Piotrovski, "influenţa multiseculară din partea bulgarei vechi şi medii şi a limbii ruse este una din componentele *specificului naţional* al limbii moldoveneşti" (p. 136, unde se recunoaşte că pînă în sec. XIII-XIV "moldoveneasca" şi româna erau doar două dialecte ale "dacoromanicei unice", după crearea celor două state feudale "vorbirea dacoromană descompunîndu-se treptat în două idiomuri distincte: moldovenesc şi român", p. 140).

Pe alocuri, delimitarea "limbii moldoveneşti" de cea română capătă accente ofensive, ca pledoaria lui I. D. Ceban de epurare a limbii literare "moldoveneşti" de muntenisme

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

(cerîndu-se revenirea la grafia **-î**, prezentă deja la Varlaam, Dosoftei etc., în locul celei "românești în *-ă: masă, mînă* ș.a.) și de respingere a *românei* în RSSM: "Iubesc limba română ca limbă maternă a poporului român, dar a considera limba română ca limbă maternă a poporului moldovenesc înseamnă a rezolva greșit problemele naționale" (p. 172, 174).

Mai toată problematica așa-zisei "limbi (am zice, și "lingvistici") moldovenești" se regăsește în recenta și, de altfel, foarte consistenta sinteză a lui N. D. Raevski, **Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice** ("Știința", Chișinău, 1988). Istoria romanității etnolingvistice de est autorul o divide în 4 perioade:

1. *epoca romanizării*;

2. *epoca romanică răsăriteană comună* (cu două "sub"-etape: sec. VI-VIII, cu inovații de scurtă durată și cu o slabă influență slavă, și sec. IX-X, cu o intensă influență slavă veche asupra idiomului romanic comun);

3. *epoca romanică nord-dunăreană*, de la începutul sec. XI pînă prin deceniile 4—6 ale sec. XIV, cu importante diferențieri dialectale pe axa nord / sud (aria nordică extinzîndu-se, cu începere din sec. XII, tot mai mult la est de Carpați, romanicii septentrionali locuind, pînă atunci, Platoul Carpatic cu versanții săi exteriori și cu regiunile premontane limitrofe);

4. *epoca moldovenească*, începînd cu mijlocul sec. XIV, cînd "volohii ce se vor statornici la est de Carpați vor fi, probabil, în majoritate purtători ai graiurilor din aria nordică" (p. 139). Epoca din urmă va fi marcată de *contactul moldo-rusino-ucrainean*, din chiar *faza veche rusă* (p. 232 u.). Examinînd în partea a doua a monografiei sale diversele contacte romano-slave (romano-protoslav, romano-bulgar și romano-sîrbocroat), autorul ajunge și la contactul *moldo-slavon* (de ce nu și la cel *munteano-slavon*?), *moldo-rusin, moldo-rus(esc)* și *moldo-polon*. Această abordare vădește că, pentru autor, "limba moldovenească" nu mai este doar "limba" de la est de Prut, ci, iarăși ca pentru M. V. Serghievski, cea din întregul areal carpato-nistrean, considerat nu numai în planul limbii populare, ci și în al celei literare, ruptă și ea de *româna literară comună*, supradialectală, cum probează următoarea afirmație: "trebuie să facem distincție între *influența rusă asupra limbii moldovenești scrise și influența rusă asupra limbii moldovenești vorbite*. În cazul dintîi, e necesar să subliniem că o perioadă de timp îndelungată după intrarea Basarbiei în componența Rusiei, cultura Moldovei, continuînd tradițiile sale mai vechi, va rămîne, în fond, unitară, comună atît pentru populația moldovenească de la est, cît și pentru cea de la vest de Prut. Același lucru îl putem afirma cu privire la *limba moldovenească literară*. Pe lîngă asta, este știut că, în prima jumătate a sec. XIX, Rusia exercita o influență politică și culturală și asupra principatului Moldovei. Cu alte cuvinte, *limba rusă va influența limba moldovenească literară în ansamblul ei* (subl. ns. — I. L.)" (p. 250).

Observînd, doar în treacăt aici, că, dacă la nivelul limbii vorbite, e mai ușor de "rupt" "moldovenească" de restul dacoromânei, acest lucru e mult mai dificil, dacă nu imposibil, de realizat la nivelul limbii literare, așa cum o știe istoria culturală românească în veacul trecut, putem conchide că în lucrările de căpătîi, citate pînă aici, ale "lingvisticii

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

moldovenești" încercările de fundamentare a conceptului de "limbă moldovenească" s-au bazat pe invocarea mai ales a influențelor lexicale (inclusiv semantice și structural-frazeologice), de tipul: "Trăsătura caracteristică a evoluției istorice a limbii moldovenești o reprezintă legăturile etnogenetice și cultural-politice cu slavii de est. (...) Puternica influență a limbii ruse determină în multe privințe specificul lexicului limbii moldovenești, diferențiind-o nu numai de limbile romanice apusene (inclusiv de italiană), ci și de "ruda" ei cea mai apropiată — româna" (Piotrovski, în culeg. **Voprosy...**, p. 140) sau că în limba moldovenească "sînt și cuvinte de origine est-slavă (rusă și ucraineană), care o separă nu numai de limbile vest-romanice, dar și de toate cele est-romanice (aromâna, meglenita etc.), în care aceste cuvinte nu se folosesc sau se folosesc puțin": *ahotă, balercă, bolniță, vreme* (?!), *norod, popușoi, toloacă, holoată, ceașcă* etc. (N. G. Korlăteanu, în **Ibidem**, p. 193).

În partea a doua a prezentului studiu vom arăta, pe baza atlaselor lingvistice românești, naționale și regionale, adevărata difuziune (așa cum am trasat-o în teza noastră de doctorat din 1978) a lexemelor de sursă est-slavă în spațiul lingvistic dacoromân, pentru a ne convinge că asemenea împrumuturi lexicale nu pot nici crea și nici "autonomiza" nimic în domeniul ramificațiilor limbii, că, adesea, ele sînt un factor de unificare și nu de izolare a subdialectelor dacoromânei, că, apoi și printre altele, influența (velico) rusă, cîtă a fost, este tardivă, afectînd doar straturile "superficiale" ale vocabularului (de tipul terminologiei social-politice, administrative, militare etc.) Într-o a treia parte vom supune "limba moldovenească" testului celor 10—11 criterii cunoscute pînă în prezent în lingvistică pentru soluționarea litigiului "limbă sau dialect?" (apelînd și la unele ipoteze mai vechi, ca aceea care vedea în "moldoveni" niște cumani valahizați, iar în slavii de est tot niște cumani slavizați, acțiunea substratului etnolingvistic est-slav fiind, cum am văzut mai sus, nu o dată invocată și ea).

Aici, ne oprim la fizionomia fonetică a dacoromânei în plan teritorial și în perspectivă diacronică, căci, atît pentru M. V. Serghievski, cît și pentru N. D. Raevski. "limba moldovenească se particularizează, net și irevocabil, față de "valahă" și printr-un set de trăsături fonetice, dintre care unele au fost explicate (și) prin influențe slave estice (chiar și din partea... bielorusei): închiderea vocalelor finale atone **ă**, **e** la **â** și **i**; contragerea diftongului **ea** sub accent, în finală la **ę́**; reducerea diftongului **ea** după consoanele continui **s, z, dz, ț, š, ž** la **a**; velarizarea vocalelor **e, i**, prin durificarea acelorași consoane, în **ă, î**; durificarea africatelor **č, ț, dz**, și a fricativelor prepalatale **š, ž** în poziție finală (*toț, însuș, cîț, frantoj* etc.); fricativizarea africatelor **č, ğ** (în **ŝ, ẑ**); palatalizarea labialelor (Raevski, **op. cit.**, p. 141 u., care adaugă și unele trăsături morfologice la fizionomia proprie, inconfundabilă, a limbii "moldovenești": invariabilitatea articolului posesiv; refacerea analogică a dentalelor **d, t** în flexiunea verbului; forma **o** a auxiliarului la perfectul compus). M. V. Serghievski reținuse ca individualizatoare pentru "limba moldovenească" (la el, pentru întregul nord dacoromân), pe lîngă aceste șapte fonetisme invocate de către Raevski, și: conservarea africatei **dz**; păstrarea lui **î**, deci nediftongat în **îi**, înainte de **n** (cîne

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

ş.a.); rotacismul, în regres azi, cu infime atestări, de tipul *pîră*, alături de *pînă* (**op. cit.**, p. 78—79, 193—194), conchizînd că "Moldova a mers mai departe în evoluţia fonetică decît Valahia, păstrînd doar în puţine cazuri, în schimb, vechea stare, ca rostirea africatei **dz** şi păstrarea lui **î** nediftongat" (p. 79).

M. V. Serghievski nu s-a gîndit să pună vreuna din aceste particularităţi fonetice (şi nici Raevski n-o face) pe seama substratului etnic est-slav de la est de Carpaţi (admis de amîndoi aceşti cercetători) ori interferenţelor ulterioare prin bilingvism, cu absorbţia acestui element alogen şi aloglot în masa romanicilor. În diverse lucrări, însă, de "lingvistică moldovenească", multe din ele au fost explicate prin asemenea influenţe externe, nesocotindu-se că este vorba, cel mai adesea, nu de fenomene doar "moldoveneşti" ci general dacoromâne sau panromâneşti ori chiar romanice, unele cu sursa în tendinţele moştenite din latina populară (orientală).

Or, descrierea sincronică a graiurilor, îndeosebi cînd nu este scop în sine, ci urmăreşte (pe baza principiului identităţii şi al opoziţiei etc.) gruparea şi integrarea lor în unităţi tot mai mari dispuse ierarhic, necesită diferenţierea proceselor fonetice în legi, tendinţe şi "accidente", centrale sau periferice, cu sau fără relevanţă (mor)fonologică, deci funcţională, cu manifestare lexicală diversă, în progres sau în regres, într-un cuvînt, cu putere caracterizantă deosebită. La rîndul ei, stabilirea structurii (configuraţiei) dialectale — care poate varia, obiectiv şi subiectiv — nu se poate dispensa de perspectivă diacronică şi nici de introducerea în aceasta a viziunii structurale (vizînd statici dinamice ori, invers, dinamici în echilibru).

Desigur, modul de producere şi propagare (autonomă sau indusă, dependentă ori nu de limba-bază sau de alte (sub) dialecte) a proceselor fonetice, nu atît în interiorul varietăţilor geografice, cît între acestea şi, în speţă, la periferiile teritoriului lingvistic dat implică şi chestiunea cauzelor, acestea putînd fi căutate (şi) în contactele cu alte idiomuri, dar a vedea în sistemul fonetic şi, mai ales, în cel fonologic un "paradis" al influenţelor e riscant.

2. Cu toate acestea, în ultimele patru-cinci decenii, azi îndeosebi în studiul contactelor şi interferenţelor reciproce dintre limba română şi idiomurile slave ambiante, în speţă cele — geografic vorbind — "nord"-slave (incluzînd aici, pe lîngă limbile slave estice, şi polona, ca şi, parţial, slovaca), se constată o serie de orientări, tendinţe noi, se emit (ipo)teze care pot determina reevaluări şi reinterpretări dintre cele mai diverse şi mai departe de adevăr ale interferenţelor în discuţie. După cît şi cîte ne putem da seama, aceste orientări şi planuri noi de investigaţie, nu numai lingvistică, ci şi etnologică, istoriografică, arheologică, culturologică vizează sau provin din:

a) tendinţa de sincronizare cronologică şi de omogenizare, ca putere, pondere şi efecte interferatoare, a diverselor influenţe slave concrete asupra dacoromânei; în speţă, este vorba de egalizarea, din unghiurile de vedere arătate, a influenţelor est-slave cu cele sud-slave vechi (acestea considerate, evasiunanim, ca bulgare şi nu sîrbeşti vechi!);

b) susţinerea — mai mult postulată (ori dorită, fie şi numai pentru "simetrie" cu cea balcanică) decît dovedită — a aşa-zisei "uniuni

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

lingvistice carpatice" (de temeinicia căreia ne-am ocupat în alte lucrări);

c) izolarea artificială şi, ca atare (cum se va vedea), cercetarea superficială a unor varietăţi dialectale ale dacoromânei, pe fondul aşa-zisei pluralităţi linguale a romanităţii orientale, de unde *serioase deformări* ale istoriei unora prin ignorarea legăturilor organice cu istoria celorlalte (sau restului de) variante teritoriale ale românei, ca singura reprezentantă (astăzi, dalmata nemaiexistînd) a romanităţii orientale. Or, cine vrea să se ocupe de ori să se refere la istoria limbii române în ansamblu sau, şi cu atît mai mult, la cea a entităţilor ei geografice, nu poate nesocoti realitatea, care este, printre altele, a unei remarcabile unităţi atît din punct de vedere genetic, cît şi din punct de vedere structural-tipologic. Dintr-o lucrare mai vastă a noastră pe această temă, vom ilustra, aici, cele trei orientări cu unele cercetări străine, care, însă, se cer apreciate, inevitabil, prin prisma lingvisticii româneşti privind evoluţia, structura şi funcţionarea limbii române.

3. Cum influenţele dintre două limbi sînt, aproape fără excepţie, bilaterale, datarea uneia o poate servi, de regulă, pe a celeilalte. Reflexul **y** în locul aşteptatului **u** (< sl. com. *ǫ) din unele cuvinte ale limbii ruse (*lyko* şi *luko*, cf. lituan. *lanka*; *vstati dybom*, cf. pol. *dać dęba*; *prygat'*, faţă de *upruǵij* şi *prjanut'*; *drygat'* faţă de *drjagat'*) ar putea fi explicat, presupun B.P.Ardentov şi A. Gh.Laur (1), printr-o influenţă din partea dacoromânei, în care **î** provine şi dintr-o vocală nazală, cf. *a (îm)-brînci* ş.a. Autorii raţionează şi invers, în încercarea lor de a soluţiona dificila problemă dacă în dialectele protoslave a existat nazala **a** sau numai **o**. După ei, tocmai limbile "română" şi "moldovenească" oferă probe pozitive pentru existenţa, în dialectele slave comune care au intrat în română, atît a lui **a**, cît şi a lui **o** care (asemenea cuvintelor latine moştenite în care **ó + m (n)** >**u + m** sau **n**) prezintă reflexul **un/ um**: *muncă, luncă, undiţă*. Autorii propun însă, o nouă explicaţie a tratamentului din urmă al cuvintelor slave în cele două "limbi": "cuvintele cu **u + m, u + n** ar putea fi împrumuturi (...) din dialectele est-slave. În acestea, sl. com. **ǫ** (**o** nazal) a trecut la **ų** (**u** nazal), iar apoi în **u** oral. În sec. VIII-IX, cînd a putut exista contactul dintre moldoveni şi slavii estici, în limba celor din urmă exista tocmai **u**". Lăsăm de o parte datarea oralizării nazalelor slave comune în diversele spaţii lingvistice slave, pentru a remarca că această ipoteză operează cu fenomene izolate în limba rusă şi, pe de altă parte, neglijează în chip nepermis *identitatea*, în mare, a tratamentului sl. com. **ǫ** în dacoromână şi în dialectele române sud-dunărene (2). Nu este de mirare că unii cercetători au putut atribui, împotriva oricăror cronologii şi etimologii, fonetice mai ales, influenţei est-slave de după sec. al XIV-lea nu numai un lexem ca *scump*, ci şi o serie întreagă de alte adjective ale limbii "moldoveneşti", precum *mîndru, tîmp, scund, gîngav*, apoi, *vesel, drag, veşnic, ştirb* etc. (3).

4. Dintre particularităţile fonetice (dialecte sau nu) ale dacoromânei mai importante ca frecvenţă, consecinţe morfonologice şi avînd caracter "legic", ca număr de cuvinte asupra cărora se exercită, deci ca repetabilitate şi ca independenţă faţă de lexic (unele, cele dialectale, putînd servi şi pentru stabilirea repartiţiei teritoriale a acesteia, deşi mai degrabă ca "trăsături tipice relative", în terminologia lui I. Gheţie), cîteva sînt

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

explicate, uneori prin influențe est- (ori, chiar "nord"-) slave. Justețea unora din aceste puncte de vedere este ştirbită, printre altele, de izolarea artificială a aşa-zisei limbi "moldoveneşti" de dacoromână, de română în ansamblu şi de istoria acesteia, ca şi a limbilor romanice occidentale.

Astfel, G. M. Gogin susține că asurzirea şi reducerea duratei lui **-i** final postconsonantic şi asilabic (şi a altor vocale), "provocată de influența slavă (care anume: cea veche bulgară sau cea est-slavă?) este *caracteristică numai limbii moldoveneşti* (subl. ns. — I.L.), spre deosebire de alte limbi romanice, în a căror structură fonetică fenomenul dat nu a avut loc" (4). Este drept, aici există o analogie vizibilă cu soarta ierurilor slave ultrascurte **ŭ** şi **ĭ** finale (5). Însă, devocalizerea lui **u** şi **i** finali postconsonantici, deveniți ultrascurți şi şoptiți (iar **ŭ** chiar dispărut) este generală în dacoromână, iar meglenoromâna şi istroromîna au mers chiar mai departe față de aceasta (6). Şi aromâna cunoaşte această tendință, deşi în mai mică măsură (7). În plus, unele limbi romanice din Apus, ca franceza, au depăşit net româna în realizarea acestei tendințe de scurtare a silabei neaccentuate şi de eliminare a vocalelor finale, iar în graiurile retoromane şi italiene au fost semnalate situații identice cu cea din română în păstrarea pluralului latin în -i (8). Oricum, afirmația lui Gogin poate fi, astfel, pusă de două ori la îndoială.

5. Tot aşa de îndoielnică este interpretarea, cu ignorarea situației reale din ansamblul dacoromânei, a corelației **ģ - t'** sau **d'** din graiurile raionului Rîbnița (Republica Moldova) — corelație reală într-adevăr, atestată acolo de ALM, dar şi pe o arie mult mai largă (9) — de către A. P. Evdoşenco (10). Substituția lui **ķ, ģ** prin **t'** şi **d'** este cunoscută în nordul şi vestul Ardealului, în Crişana, Maramureş şi, sporadic, în nord-vestul Moldovei (11). Este adevărat că în ucraineana dialectală perechile muiate ale dentalelor **d** şi **t** sînt, în graiurile sud-vestice, pur dorsale (**d'**, **t'**; în cele estice ele sînt "coronal-dorsale", deci mai puțin palatalizate) şi, ca atare, trec în **ģ**, respectiv, în **ķ**. Dar, chiar în graiurile, cărora această trecere le este proprie în cel mai înalt grad (pocutobucovinene, huțule, mai puțin în altele), de regulă se mențin şi **d'** şi **t'**, încît fenomenul nu oferă o isoglosă uniformă (cert fiind doar că aria lui **t' > ķ** este mai mare decît cea a lui **d' > ģ**; doar în graiurile huțule există şi schimbarea inversă: **ķ > t'**, iar în împrumuturi şi **ģ > d'**: ambele schimbări par a fi recente în ucraineana sud-vestică (12). Însă, numai prin influența graiurilor huțule — influență tîrzie şi strict locală —, este greu, mai exact imposibil, de explicat extensiunea fenomenului în dacoromână, iar în aceasta de separat cele două substituții amintite. (Dimpotrivă, faptul că tocmai la huțuli, pe de o parte, avem şi **ķ > t'**, iar pe de alta, este generalizată cel mai deplin palatalizarea lui **t'** pînă la **ģ**, pare a sta în legătură cu ceea ce se petrece în graiurile dacoromâne nordice). În plus, trecerea **t' >ķ**, mai rar **d' > ģ**, este cunoscută şi graiurilor bulgare, atît vestice, cît şi estice, cum a arătat K. Mircev (13). Cel mai plauzibil este, deci, să motivăm şi în dacoromână acest fenomen prin explicația care i s-a dat pentru ucraineană, şi anume, prin sensibila asemănare articulatorie între **t'** şi **ķ**, între **d'** şi **ģ**. ceea ce le face variante ale aceloraşi foneme şi îngreunează distingerea lor (14).

6. După V. K.Zagaevschi, durificarea fricativelor **ş, j, s,** şi a

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

africatelor **ţ, dz**, în limba "moldovenească" este un rezultat al influenţei slave (după exemplele date de autor, s-ar părea că a celei est-slave) (15). La vremea sa, prof. Gh. Ivănescu a explicat durificarea lui **s, z (dz)** şi **ţ** prin schimbarea bazei de articulaţie a moldovenilor în urma amestecului, în teritoriul lor actual, cu alte populaţii găsite de ei acolo, formele velarizate fiind omniperezente în textele din sec. XV—XVI (opinie cu care R. Ja. Udler pare a fi de acord, cu precizarea că rostirea muiată a lui **ş, j** în Bucovina de Nord este rezultatul colonizărilor din interiorul României şi al influenţei limbii literare (16)). De fapt, se durifică şi **z**, uneori şi **r**, apoi, africatele **č, ğ**, şi chiar labialele, încît procesul trebuie văzut în totalitatea lui din dacoromână, unde el este foarte extins. Depalatalizarea, de pildă, a labialelor (cu trecerea lui **e** la **ă** şi a lui **ea** la **a**), realizată în centrul şi nordul Ucrainei, în Maramureş, nordul Ardealului şi Moldovei (17), coincizînd, în mare, cu repartizarea, mai ales *nordică*, a durificării celorlalte consoane menţionate, poate, într-adevăr, avea nevoie de explicaţii pentru constanţa maximă a realizării sale tocmai în nordul şi estul dacoromân. Însă, reţinînd că durificarea consoanelor înainte de **e, i**, realizată în sec. XIII-XIV (dar semnalată deja, prin textele scrise, în est-slava comună a sec. XI-XIII) este inovaţia cu cea mai mare putere diferenţială a ucrainenei faţă de oricare altă limbă slavă, în primul rînd, faţă de rusă şi bielorusă, dincolo de constatarea acestei tendinţe comune şi pentru română şi de unele analogii în realizarea ei nu putem merge. De vreo interdependenţă nu poate fi vorba, din cauza diferenţelor de timp, teritoriu, inventar fonetic, de condiţii şi poziţii fonetice, de rezultate în producerea fenomenului în cele două limbi. De exemplu, depalatalizarea consoanelor înainte de **i**, începută "cel mai devreme în graiurile bucoviniene, sud-podoliene şi, poate, în cele nipriene centrale", a schimbat "natura realizării de bază a lui /i/, care a început să se apropie de seria fonetică /e/, *înaintea căreia toate consoanele în limba ucraineană s-au depalatalizat* (subl. ns.)" şi, ca urmare, **i** a început *se să apropie* de **y** (apropiere probată din plin de textele vechi ucrainene din sec. XIV-XVI prin confuzia literelor **и** şi **ы**) (18). Or, în dacoromână "durificarea" propriu-zisă a consoanelor, de pildă, a dentalelor, în cuvintele care îl menţin pe **e** intern sau final a fost explicată, excepţînd o mică zonă din Oaş, altfel (19). În graiurile ucrainene sud-vestice **t, d, s, z, n, l** înainte de **i** (vechiul **o**) nu se înmoaie (20), deşi, evident, ele sînt uşor palatalizate. Acolo unde opoziţia fonologică — generală în ucraineană! — se neutralizează, rezultatele nu sînt aceleaşi ca în dacoromână: ucraineana nu cunoaşte efectele din dacoromână ale durificării consonantelor ca **e** > **ă**, **i** > **î**, iar diftongul **ea** monoftongat la **a**, şi deloc amuţirea lui **i** final postconsonantic. (Dimpotrivă, acesta din urmă, practic "şoptit" în dacoromână şi, chiar în graiurile cu, să zicem, **r** final absolut, ca în sufixul **-ar**, menţinut nu numai palatalizat, ci şi rotunjit, labializat, cf. mold. *potcovárju* etc., oricum asilabic, în împrumuturile pătrunse în graiurile ucrainene de sud-vest, este "fonetizat", devenind plenison şi, deci, silabic, sf. *nim nikur'i* — cu patru silabe şi cu **i** final accentuat secundar — <dr. dial. *nim nicuri* etc.). În multe graiuri sud-vestice ale ucrainenei, după **r** dur apare **j** epentetic: **r'** > **r** > **rj**: *prjaza* ş.a.; după labiale durificate, înaintea unui

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

'a (<**ě**) apare tot un **j** epentetic, creîndu-se combinațiile secundare **bj, vj, mj, pj** ca în *pam'et*: *pam'at'*: *pamjat'* (21). Singurul rezultat similar este trecerea lui **i** la **y** după și din cauza durificării lui **š', ž'**, mai rar, a lui **č'**: *žýla, žyto, tovaryšy, hrošy, staršyj, čytáti, čystyj, voločyty* etc. (fonetic aici **y** = ы ≈ rom. **î**) în graiurile lemkoviene, în cele de pe Ug, San cu deosebire, dar **y** carpato-ucrainean are, în alte grupuri fonetice, o altă origine, de pildă, în **ry, ly** ori **yr, yl** < vechile **ŕrŏt, ĺlŏt,** ca în *rýba, kyrtyc'a, krýsy, byký, kýsky, rohy, mýty* (exemplele depășesc grupurile indicate, arătînd lui **y** în general din est-slava comună **y**), apoi, **y** obținut prin armonie vocalică (practic, asimilare), ca în *tyhdý* < *tohdý, žyby* < *žeby, kybý*, și numai rar din vechiul **i**, ca în *dytýnka, bávyty, hovoryty, ne pyų* ș.a. (22).

Interesant e că, pe de o parte, în unele graiuri ucrainene vestice, chiar din cele "infiltrate" pe teritoriul dacoroman, ca cele huțule ș.a., șuierătoarele **š, ž,** africata **č** se păstrează moi în toate pozițiile (în aceste graiuri, ca și în multe altele, se menține intactă și opoziția fonologică primară **r** — **r'**). iar pe de altă parte, că tocmai în graiurile care au durificat pe **š** și **ž** cel mai consecvent, ca și în cele citate mai sus pentru **i** > **î** după **š, ž** africata **č** rămîne moale, dar că tot acolo, **c** (=dr. **ț**), de pildă, în sufixul **-ecś** (< **-ьcь**) rămîne muiat, durificîndu-se tocmai mai la est, în graiurile huțule, pocuto-bucovinene, nistriene ș.a. și numai parțial, ca în sufixul **-yc'a**, și în cele transcarpatice (23).

Or. în graiurile dacoromanice se durifică, de regulă, toate categoriile de consoane menționate, durificarea fiind generală (rostirile palatalizate fiind excepții explicabile, bunăoară, prin influența limbii literare și prin alți factori, pînă la variații individuale în pronunție). Cu deosebire, însă, fenomenul este foarte vechi în dacoromână (24) și, mai ales, mult prea larg, se înțelege, privit în ansamblul său. "Se poate vorbi de o tendință generală a tuturor graiurilor dacoromâne de a da consonantismului românesc un caracter nepalatal" (25). Repartiția durificării diverselor consoane începînd cu sec. al XVI-lea este stabilită de I. Gheție și Al. Mareș (26) și de I. Gheție (26). Interesant de constatat din aceste două lucrări că, de pildă, în Moldova se durifică în acel secol mai întîi labialele, iar "durificarea lui **ș, j** s-a produs la început în jumătatea sudică a țării (probabil întîi în Țara Românească, apoi în Banat, extinzîndu-se, după un timp oarecare, spre nord, în Moldova și Transilvania (ultima regiune care a durificat a fost nordul Transilvaniei" (27)) sau că în același secol rostirea dură a lui **s, dz, z** și **ț** este notată nu numai în Moldova (unde ea va deveni regulată abia în sec. XVII-XIX), ci și în nordul Ardealului și în Oltenia (28). Totuși în privința depalatalizării lui **-r'**, îndeosebi în sufixul **-ar(i)**, semnalată în nord-vestul țării (punctul 316 din ALR), acolo unde se păstrează, însă, și **-r'**, și atribuită de I. Pătruț influenței maghiare (alături de delabializarea consoanelor finale) (29), are dreptate R. Ja. Udler să atragă atenția că o rostire **r** — **r'**, deci analogică, și în alte poziții decît cea finală absolută, o prezintă și graiurile ucrainene învecinate (30).

Vom spune, deocamdată, în loc de concluzii, că cine crede că poate pune anumite particularități, fenomene și procese fonetice dintr-una sau mai multe diviziuni dialectale pe seama interferențelor și, practic, a influențelor aloglote, are obligația să examineze faptele în toate manifestările, extensiunile și

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

conexiunile lor în amîndouă (sau mai multe) limbile interferate şi, neapărat, pe parcursul istoriei acestora. De aceea, lucrarea noastră s-ar putea intitula mai bine, ROMANIC, ROMÂNESC ŞI (PSEUDO)SLAV ÎN FONETICA GRAIURILOR DACOROMÂNE. A atribui unele trăsături în exclusivitate unei diviziuni dialectale, împotriva genezei şi evoluţiei ei, ca şi împotriva ansamblului caracterelor comune şi diferenţiale (deci, convergente şi divergente), înseamnă a nesocoti ori deforma realitatea. După cum putem lesne constata, această ignorare ori deformare a realităţii s-a făcut nu o dată pentru susţinerea falsei teorii despre existenţa aşa-numitei "limbi moldoveneşti" deosebite de română.

NOTE:

1. În culeg. **Vostočnoslavjano-moldavskie jazykovye vzaimootnošenija,** vol al II-lea, Chişinău, 1967, p. 85-86.

2. Cf. I. Pătruţ, **Studii de limbă română şi slavistică**, Cluj, 1974, p. 237—246; Fl. Dimitrescu ş.a., **Istoria limbii române**, Bucureşti, 1979, p. 142: tratamentul nazalei slave: **m** ca **o** + **n** (deci, ca în elementele latine moştenite în română) apare "în albaneză, maghiară şi neogreacă, ceea ce face inutilă explicarea prin sîrbo-croată a lui **u** (adică, din **un, um**, reflex anterior celui cu **în, îm**, dată de Th. Capidan (...)". Cf., totuşi, acum în urmă, Gh. Ivănescu, **Istoria limbii române**, Iaşi, 1980, p. 352, care aderă la explicaţia lui Capidan.

3. Cum face K. F. Hermen, **Imjena prilagatel'nyc v' sisteme vostočnoslavjano-moldavskih zaimstvovanii,** în culeg. **Obşcekarpatskij dialektologiceskij atlas**, Chişinău, 1976, p. 113-119.

4. În culeg. **Vostočnoslavjano-vostočnoromanskie jazycovye, literaturnye i fol'klornje svjazi (...)**, Cernăuţi, 1966, p.9.

5. Vezi E. Petrovici, **Aspectes de l'influence slave sur la langue roumaine** (Université de Bucarest. Cours de vacances de langue, littérature, histoire et art du peuple roumain (Sinaia, 1963), — litografiat (24 p.), p. 22—23. Altfel, Al. Rosetti, **Istoria limbii române**, Bucureşti, 1968, p. 405—406: evoluţie ecsclusiv internă, cf. şi p. 597, 681—700, părere susţinută şi de Emanuel Vasiliu, **Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne,** Bucureşti, 1968, p. 80 — 85. Fără comentarii fenomenul este notat de Fl. Dimitrescu, **Introducere în fonetica istorică a limbii române**, Bucureşti, 1967, p. 54, 56.

6. Cf. E. Petrovici, **Aspectes...**, loc. cit.

7. Vezi E. Vasiliu, **op. cit.**, p. 81.

8. Vezi întreaga discuţie la M. Sala, **Contribuţii la fonetica istorică a limbii române**, Bucureşti, 1970, p. 34-35, 30, care, împreună cu Al. Graur, **Tendinţele actuale ale limbii române**, Bucureşti, 1968, p. 33, neagă pentru română vreo influenţă slavă. De altfel, chiar E. Petrovici, **op. cit.**, inclusese fenomenul la "evoluţii paralele slavo-române" (p. 20).

9. Vezi R. Ja. Udler, V. Komarnicki, **Dialectologie moldovenească**, Chişinău, 1976, p. 94, 119, 120.

10. **Vostocnoslavjanskoe vlijanie na foneticeskuju sistemu moldavskogo govora Rybnitkogo rajona**, în culeg. de sub nota 1, 86 — 88, 91. Acelaşi autor, în culeg. de sub nota 4, p. 21-22, explică prin influenţa sistemului consonantic al limbii ucrainene dialectale şi apariţia, în graiurile aceluiaşi raion, a corelaţiei de palatalizare a consoanelor apicale (dentale) **ќ > t', ǵ >d', š > s', ź > z': kiš' or > tis' or, alǵină > ald'ină, žin > zin** şi invers, pierderea în unele graiuri **huţule**, sub influenţă "moldo-venească", a corelaţiei respective: xoǵat (ei, ele) "umblă" — **xoќat** "vor", "doresc". Aceasta ar confirma, în viziunea autorului, temeinicia concluziei de ordin tipologic a lui N. S. Troubetzkoy despre incompatibilitatea în acelaşi sistem a seriei palatale autonome şi a corelaţiei de palatalizare a apicalelor. Chestiunea palatalizării consoanelor în română o tratăm într-o lucrare aparte.

11. Cf. L. Ionescu-Ruxăndoiu, **Probleme de dialectologie română**, Bucureşti, 1973, p. 175—176, unde se dau exemple din ALR şi ALRT şi unde se arată importantele consecinţe fonologice ale acestei substituţii, ca şi ale celei prin **ĉ, ĝ** a lui **ќ** şi **ǵ**, aceasta concentrată pe o arie din nordul Moldovei şi al Ardealului, ca şi pe o alta din nordul Crişanei şi al Banatului; v. şi p. 169: acestea nu sînt propriu-zise stadii ale palatalizării, ci procese de substituţie regionale.

12. Cf. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, **Konspekt lekcij z kursu ukrajins'koji dilacktolohiji.** C. II. **Fonetyka**, Užhorod, 1965, p. 50—53.

13. Idem, **ibid.**, p. 52 — 53. După E. Petrovici şi I. Pătruţ, mecanismul fonetic al

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)

schimbării (**ḱ , ǵ > t', d'**) este acelaşi, dar aceasta se datorează unei influenţe maghiare, v. R. Ja. Udler, **Op. cit.**, p. 127 (unde se dă şi extensiunea fenomenului în ALM). În ALRM, I/I, de pildă, pe harta 82 — sunetul **ḱ'** în URECHE — observăm că, într-adevăr, **t' / t' (c̑) / t' (ḱ) / t** face arie în nord-vestul ţării, apărînd, sporadic, şi în Bucovina, cf. şi I. Coteanu, **Elemente de dialectologie a limbii române**, Bucureşti, 1961, p. 103.

14. Cf. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, **op. cit.**, p. 52.

15. În culeg. de sub nota 4, p. 26.

16. Ivănescu, Gh., **Problemele capitale ale vechii române literare**, Iaşi, 1947, p. 69, R. Ja. Udler, op. cit., p. 88.

17. Cf. L. Ionescu-Ruxăndoiu, **op. cit.**, p. 160.

18. Vezi F. T. Žylko, **Nafysy z dialektolohiji ukrajins'koji movy**, ed. a II-a (refăcută), Kiev, 1966, p: 50.

19. Pentru zona din Ţara Oaşului a depalatalizării consoanelor înainte de **e** E. Petrovici, **Studii de dialectologie şi toponimie**, Bucureşti, 1970, p. 61—73, optase pentru o influenţă ucraineană, afirmînd chiar — dar, după noi, improbabil — că "şi în ucraineană depalatizarea se datoreşte probabil unei influenţe străine." (p. 67). Şi pentru celelalte două arii ale fenomenului autorul se gîndeşte la influenţe externe (bulgară recentă, şi, respectiv, maghiară, iar pentru graiurile urbane, şi la cea grecească şi albaneză, căci "E (...) foarte probabil că pronunţarea _ consoană + **je**, în loc de consoană + **e**, a fost odinioară generală în toate dialectele şi graiurile româneşti" (p. 66). Un fenomen "simetric", cel al delabializării consoanelor finale în română, este explicat de I. Pătruţ prin "corectitudinea factorilor interni şi externi", adică şi prin, după regiuni, diverse influenţe, cea maghiară în aria de nord-vest şi în Secuime, cea ucraineană "cu multă probabilitate în nord şi nord-est", deci, într-o arie care "coincide, în linii mari, cu cea a influenţei ucrainene" ("Romanoslovacia", VI, p. 23 şi harta).

20. F. T. Žylko, **op. cit.**, p. 54.

21. Ju. O. Dzendzelivs'kyj, **op. cit.**, p. 104—106; F.T. Žylko, **op. cit.**, p. 59.

22. Žylko, **ibid.**, p. 56; Ju. O. Dzendzelivs'kyj, **ibid.**, p. 30, care limitează cazul din urmă numai la graiurile ucrainene de pe valea Ruscovăi, deci din actualul Maramureş românesc şi-l explică aici ca o influenţă din partea graiurilor dacoromâne.

23. Ju. O. Dzendzelivs' kyj, **op. cit.**, p. 69, 70, 77—78 ş.a.

24. Lui O Nandriş, **Phonetigue historigue du roumaine**, Paris, 1973, p. 19, româna îi apare chiar ca o limbă velarizantă. Contra, M. Sala, **op. cit.**, p. 61—68, care explică procesul prin caracterul forte al consoanelor, în primul rînd a lui r, explicaţie cu care nu este de acord Gh. Ivănescu, **Le probleme des tendences phonetigues romaines** (în "Actele celui de-al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi filologie romanică", T. I, Bucureşti, 1970, p. 411—412).

25. E. Petrovici, **Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba română**, SCL, I, 1950, 201 (v. discuţia de la p. 183 u. şi, mai ales, hărţile întocmite de autor pe baza ALR I, din care se vede că s şi t se rostesc dur pe aproape întregul teritoriu dacoromân. Cf. şi Idem, în SCL, 1959, nr. 3, p. 27728; Matilda Caragiu-Marioţeanu, **Compendiu de dialectologie română** (nord- şi sud-dunăreană), Bucureşti, 1975, p. 153, 168 şi 155; E. Vasiliu, op. cit., p. 45 u., care consideră velarizarea lui **e** şi **i** şi monoftongarea lui **ea** drept specific dacoromân şi argumentează acţiunea velarizatoare şi a labialelor alături de cea a consoanelor **t, s, z, ş, j**.

26. **Graiurile dacoromâne în secolul XVI-lea**, Bucureşti, 1974, 124 u.

27. **Baza dialectală a românei literare**, Bucureşti, 1975, p. 141 u. (comparaţia se face cu stadiul de astăzi, fixat mai ales pe baza ALR). Cf. p. 154: În sec. XVI-lea, r dur este atestat numai în Muntenia.

28. I. Gheţie, **op. cit.**, p. 137—138.

29. Vezi **supra**, n. 19.

30. **Op. cit.**, p. 70. Precizăm — pentru a îndrepta o neplăcută scăpare la dactilografiere — că începînd cu nota 16, trimiterile la R. Ga. Udler au în vedere nu lucrarea (în coloborare) citată sub nota 9, ci şi foarte valoroasa sinteză personală despre configuraţia dialectală a limbii "moldoveneşti", **Dialektnoe členenie moldavskogo jazyka**, vol. al II-lea, Chişinău, 1976.

BDD-A27147 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:05 UTC)